

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

İxtisas: 050321– DİZAYN

Qrup: 750

BURAXILIŞ İŞİ

Mövzu: Dizayn sahələrində qrafik kompozisiyaların tətbiqi və təhlili

Tələbə: Ağamalıyeva Təranə Famil qızı

Rəhbər: b/m.Cəfərova Lilipar Əli qızı

Kafedra müdiri: s.ü.f.d.Məmmədova Lalə Hamlet qızı

BAKI – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Fakültə “Texnologiya və dizayn” Kafedra “Dizayn”.

İxtisas: 050321– DİZAYN.

Təsdiq edirəm:

Kafedra müdiri

“ 21 “ dekabr 2018

BURAXILIŞ İŞİ ÜZRƏ

TAPŞIRIQ

Qr.№ 750 Ağamalıyeva Təranə Famil qızı

(soyadı, adı, atasının adı)

1.Mövzunun adı: Dizayn sahələrində qrafik kompozisiyaların tətbiqi və təhlili

Universitetin « 21 » dekabr 2018-ci il № 829/4/2018

əmrilə təsdiq edilmişdir.

2.Mövzu üzrə tapşırıq: Dizayn sahələrində qrafik kompozisiyaların tətbiqi və təhlili

3.Hesabat – izahat yazısının məzmunu / işlənəcək sualların siyahısı /

1.Giriş 2.Qrafikanın yaranma tarixi 3.Rəsm qrafikanın ilk növü kimi 4.Təsviri incəsənətdə əsas ifadə formaları 5.Kitab qrafikasının tətbiqi sahəsi 6.Azərbaycanın kitab qrafikası 7.Oyma qrafikanın çap forması kimi 8.Oymada istifadə olunan materiallar 9.Nəticə və təkliflər

4.Qrafiki materiallar _____

5.Tapşırığın verilmə tarixi 21 dekabr 2018-ci il

6.İşin təhvil verilmə müddəti 01 iyun 2019-cu il

TƏLƏBƏ _____ T.F.Ağamalıyeva

/imza/

RƏHBƏR _____ b/m.L.Ə.Cəfərova

/imza/

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti «Texnologiya və Dizayn»
fakültəsinin 750 qrup tələbəsi Ağamalıyeva Təranə Famil qızı tərəfindən
«Dizayn sahələrində qrafik kompozisiyaların tətbiqi və təhlili»
mövzusunda yerinə yetirilmiş buraxılış işinin

REFERATI

Buraxılış işi giriş, 3 bölmədən, 49 səhifədən, 5 şəkildən ibarət olmaqla aşağıdakı məsələləri əhatə edir:

«**Qrafika haqqında əsas məlumatlar**» adlı I Bölmədə – qrafikanın yaranma tarixi, rəsm qrafikanın ilk növü kimi və təsviri incəsənətdə əsas ifadə formaları təhlil olunmuşdur.

«**Qrafikanın müasir cəmiyyətdə tətbiqi**» adlı II Bölmədə – kitab qrafikasının tətbiqi sahəsi və Azərbaycanın kitab qrafikası işıqlandırılmışdır.

«**Qrafik elementlərin kompozisiya xüsusiyyətləri və texniki həlli**» adlı III Bölmədə – oyma qrafikanın çap forması kimi və oymada istifadə olunan materiallar açıqlanmışdır.

Buraxılış işi nəticə və təkliflərlə və istifadə edilmiş ədəbiyyat ilə tamamlanır. Müasir tələblərə cavab verən buraxılış işindən moda sahəsində çalışan mütəxəssislər istifadə edə bilərlər.

MÜNDƏRİCAT

səh.

GİRİŞ	5
--------------------	---

BÖLMƏ I. QRAFİKA HAQQINDA ƏSAS MƏLUMATLAR

1.1. Qrafikanın yaranma tarixi.....	7
1.2. Rəsm qrafikanın ilk növü kimi.....	11
1.3. Təsviri incəsənətdə əsas ifadə formaları.....	17

BÖLMƏ II. QRAFİKANIN MÜASİR CƏMİYYƏTDƏ TƏTBİQİ

2.1. Kitab qrafikasının tətbiqi sahəsi.....	22
2.2. Azərbaycanın kitab qrafikası.....	28

BÖLMƏ III. QRAFİK ELEMENTLƏRİN KOMPOZİSIYA XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ TEXNİKİ HƏLLİ

3.1. Oyma qrafikanın çap forması kimi.....	33
3.2. Oymada istifadə olunan materiallar.....	37

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	41
----------------------------------	----

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	43
--	----

ƏLAVƏLƏR	44
-----------------------	----

GİRİŞ

Qrafika – bu, oxuculara və tamaşaçılara konkret informasiyanın çatdırılması və qeyd edilməsi məqsədilə bir çox hallarda istifadə olunan vizual elementlərdir. Bu elementlər həmçinin mətnin tamamlanması istiqamətində də tətbiq edilir ki, oxucuya konkret konsepsiyanın anlaşılması nöqteyi-nəzərdən köməklik olunsun yaxud həmin konsepsiyayı daha anlaşqlı yaxud maraqlı etmək üçün şərait yaransın. Misal üçün, «TIME», «WIRED» и «NEWSWEEK» və bu kimi digər məşhur jurnallarda, elmi dərgilərin böyük əksəriyyətindən fərqli olaraq, oxucuların daha geniş kütlələrini cəlb etmək məqsədilə adəti üzrə bolluca qrafik materiallardan istifadə olunmasına üstünlük verir.

Hesablanmalar zamanı onlar istifadəçi üçün qrafik interfeysin yaradılması istiqamətində tətbiq edilir; və qrafika multimedia texnologiyasının beş açar elementlərindən biri qismində çıxış edir. Sırr deyil ki, hal-hazırda qrafika əmtəə və xidmətlərin satılmasına yönəlmiş reklam fəaliyyətinin əsas üsulları sırasına daxildir. Biznes alımında və iqtisadiyyatda qrafika adətən maliyyə xəritələrin və cədvəllərin tərtib edilməsi üçün istifadə olunur. «BUSINESSGRAPHICS» termini («Biznes Qrafika») 1970-ci illərin sonlarında meydana gəlmişdir. Həmin dövrdə fərdi kompyuterlər cədvəl formatından istifadə olunması əvəzinə artıq qrafik və diaqramlar çəkmək qabiliyyətinə malik olmuşdur. Biznes-qrafika müəyyən zaman kəsiyində baş verən dəyişikliklərin nəzərə çarpdırılması üçün istifadə oluna bilər.

Qrafika, əsasən, dərsliklərdə istifadə olunur. Bu, xüsusən, coğrafiya, elm və riyaziyyat kimi səviyyələrdə daha tez-tez istifadə olunan alətdir ki, onun köməyi ilə insan anatomiyası kimi nəzəriyyələrin və konsepsiyaların illüstrasiya edilməsi mümkün olur. Diaqramlardan fotoşəkillərin və təsvirlərin markalanması üçün də istifadə edirlər. Ensiklopediyada isə qrafika məhz konsepsiyaların illüstrasiya edilməsi üçün tətbiq olunur.

Bütün dünya üzrə mətkəblərin, kolleclərin və universitetlərin böyük əksəriyyətində tələbələr qrafika və incəsənət fənləri üzrə biliklərə yiyələnir.

Subyekt müxtəlif cür tədris olunur, hər tədris kursu peşə səriştələrin özünəməxsus fərqləndirici balansına və müştərinin tələbatlarına intellektual reaksiya sərgilənməsinə öyrədir.

Bəzi qrafik kurslarda ənənəvi vərdişlərə - rəsm xəttə, rəsmlərin şəkilməsinə, qravüraya və tipoqrafiyaya peşəsinin müasir vərdişləri ilə müqayisədə daha üstün diqqət yetirilir. Digər kurslarda isə rəqəmsal peşələrin vərdişlərinin öyrədilməsinə xüsusi diqqətin yetirilməsinə görmək mümkündür. Tədris proqramında və tədris prosesində mövcud olan bütün bu aşkar fərqlərə baxmayaraq, əməkdaşlar və tələbələr həmin kurslardan hər hansı birində adətən özlərini qrafik dizaynerlər hesab edirlər.

Kompüter qrafikası əhəmiyyətli büdcəyə malik bir çox yeni bədii filmlərdə daha çox istifadə olunur. Kompüter qrafikasından daha geniş surətdə istifadə edən filmlərin bir neçəsini qeyd edək:

- “Üzüklər hökmdarı”
- “Harri Potter”
- “Hörümçək adam”
- “Aləmlər müharibəsi”.

BÖLMƏ I. QRAFİKA HAQQINDA ƏSAS MƏLUMATLAR

1.1. Qrafikanın yaranma tarixi

Qrafika hər hansı qalın kətan parçası, ekran, kağız yaxud daş üzərində vizual təsvirlərin yaxud rəsmlərin yaradılmasıdır və bunun əsas məqsədi insanlara nəyisə çatdırmaq, bu və ya digər informasiyanı illüstrasiya etmək, yaxud sadəcə olaraq tamaşaçıları əyləndirməkdir. Müasir istifadə nöqtəyi-nəzərdən burada aşağıdakılar ehtiva olunur: həm avtomatlaşdırılmış layihələndirilmədə və istehsalda, yığılmada və qrafikada, eləcə də tədris və təhsil təyinatlı, habelə əyləncəli proqram təminatında verilənlərin və məlumatların qrafik təsviri.

Misal qismində fotosəkillər, rəsmlər, xətti incəsənət, qrafiklər, diqaramlar, nəşriyyat, rəqəmlər, simvollar, həndəsi rəsmlər, xəritələr, mühəndis çortyojları yaxud digər təsvirlər qeyd oluna bilər. Qrafikada bir çox hallarda mətn, illüstrasiyalar və rəng uzlaşdırılaraq bir araya gətirilir.

Qrafik dizayn bilərəkdən və ya şüurlu surətdə edilmiş seçimdən, ayrı-ayrılıqda tipografikanın yaradılmasından yaxud yerləşdirilməsindən ibarət ola bilər, misal üçün, hər hansı digər element olmadan, broşürdə, flayerdə, plakatda, veb-saytında yaxud kitabda. Aydınlıq və ya effektiv kommunikasiya obyektiv ola bilər, digər mədəni elementlərlə bağlılığı tapmaq, yaxud sadəcə olaraq xüsusi bir üslub yaratmaq olar.

Qrafikanın ən müasir növü kompüter qrafikasıdır ki, onu kompüterdə qrafik təsvirlərin yaradılması və korreksiyası üçün geniş surətdə tətbiq edilir.

Tarixdən əvvəlki dövrləri araşdıran antropoloqlara məlum olan ən erkən qrafika – mağara rəsmləri və qaya parçaları, sümüklər, fil dişi və buynuzlar üzərindəki markalanmalardır ki, bütün bunlar eramızdan 40.000 ildən 10.000 ilə qədər yuxarı paleolit dövründə və ya daha erkən yaradılmışdır.

Onlardan bir çoxları astronomik, mövsümi və rəqəmlər detallarının qeyd edilməsi üçün tapılmışdır. Ən erkən qrafik və təsvirlərdən bəzi nümunələr təxminən 6000 il bundan əvvəlki tarixi dövrə təsadüf edir və çağdaş dünyamıza yaxşı tanışdır – bunlar oyulmuş və naxışları açılmış daş plitələr, eləcə də tarixi

dövrələrin başlanğıcını ifadə edən silindrlərə malik keramik bərkimələrdir. Misirdəki yazılar bunlardan daha əvvəl yaranmışdır və papirus qədim misirlilər tərəfindən piramidaların tikilməsinin planlaşdırılması üçün material qismində istifadə olunmuşdur; onlar həmçinin əhəngdaşı və taxtadan düzəldilmiş plitələrdən istifadə edirdi. Eramızdan əvvəl 600-250-ci illəri əhatə edən dövrdən başlayaraq riyaziyyatın həndəsə sahəsinin inkişafında yunanlar mühüm rol oynamağa başladı. Onlar Kruq teoremi və Pifaqor teoremi kimi fundamental riyazi nəzəriyyələrin təqdim edilməsi üçün qrafikadan istifadə edirdi.

Adəti üzrə, çertyoja damğa işarələrin səth üzərində yerləşdirilməsi daxildir ki, bunu alət tərəfdən təzyiqin edilməsi yaxud səth üzərində alətin hərəkətə gətirilməsi yolu ilə reallaşdırırlar. Qrafik çertyoj alət rəsminin təsviri qismində çıxış edir.

Təsvirlər də daxil olmaqla, tatadan hazırlanmış plitələrin istifadəsi ilə basma texnikası ilk dəfə Çində, kağız ixtira edildikdən sonra meydana gəlmişdir. Qərbdə əsas üsullar qismində taxta üzərində qravür, qravirovka (oyma, naxış açma) və basma (ottisk) tətbiq olunurdu, lakin bir çox digər metodlardan istifadə olunması da mümkündür.

Xətti incəsənət – kifayət qədər qeyri-spesifik bir termindir, bəzi hallarda fon üzərində, kölgədə çalarsız yerləşən, yaxud ikiölçülü və ya üçölçülü obyektləri ifadə edən dəqiq və dürüst düz və əyri xətlərdən ibarət istənilən təsvirlər üçün istifadə olunur. Xətti incəsənət adəti üzrə monoxromatik olur, baxmayaraq ki, xətlərin müxtəlif rənglərdə olması da mümkündür.

İllüstrasiya qismində təsvir, rəssamlıq, fotosəkil kimi vizual təqdimat, yaxud forma ilə müqayisədə predmeti daha çox nəzərə çarpdıran istənilən incəsənət əsəri çıxış edə bilər. İllüstrasiyanın başlıca məqsədi – həkayəni, şeiri yaxud mətn informasiyasının bu və ya digər fraqmentini aydınlaşdırmaq yaxud bəzəməkdir, bu zaman mətndə yazılanın vizual təqdimatı ənənəvi şəkildə həyata keçirilir. Karikatura isə siyasi yaxud sosial yönümlü xəbər və ya ismarış özündə ehtiva edən bir illüstrasiyadır.

Fotoşəkil və qrafikanın digər formaları arasında fərq bundan ibarətdir ki, prinsip etibarilə, fotoqrafın təsbit etdiyi sadəcə olaraq real gerçəkliyin bir anıdır və burada hər hansı şərhin yaxud izahın olması adətən mümkünsüzdür. Buna baxmayaraq, fotoqraf görünüş bucağını və sahəsini seçə, eləcə də müxtəlif digər üsullardan istifadə edə bilər ki, bura fərqli-fərqli obyektivlər, rənglərin dəyişdirilməsi məqsədilə görünüşün yaxud filtrlərin təhrif edilməsi aiddir. Son dövrlərdə rəqəmsal fotoşəkilin meydana gəlməsi sonsuz sayda sürətli, lakin güclü manipulyasiyalara yol açmışdır.

Görmə sahəsinin seçilməsi güclü effektdə malik ola bilər, səhnənin digər hissələrini kəsmə yolu ilə yaxud sadəcə olaraq onları fotoşəkilə daxil etməyən hissələri effektiv surətdə “senzuralaşdırma” bilər. Bu, hətta gerçəkliyin nə olduğu barədə fəlsəfi suala da toxunur. İnsan beyni əvvəlki təcrübəyə əsaslanan informasiyanı emal edir və görmək istədiyimizi yaxud bizi öyrətdikləri kimi nəyi görmək lazım olduğunu görməyə vadar edir. Fotoşəkil də eyni işi görür, lakin fotoqraf öz tamaşaçısı üçün səhnəni dəyişir, interpretasiya edir.

Mühəndislik çertyoju ümumilikdə çortyojun bir tipi olmaqla texniki xarakter daşıyır və layihələndirilən əşyalara dair irəli sürülən tələblərin tam, dolğun və dürüst müəyyənləşdirilməsi üçün istifadə olunur. Adətən o, maket, nomenklatura, interpretasiya, xarici görkəm, ölçü və s. üçün standartlaşdırılmış razılaşmalara uyğun olaraq yaradılır.

Açıq aşkar siyasi məqsədlər üçün qrafikadan – multiplikasiya filmlərindən, plakat incəsənətinin qraffitidən, bayraqların dizaynından və s. istifadə olunması uzun yüzilliklərdən bəri gələn təcrübədir və dünyanın, demək olar ki, bütün guşələrində bu gün də həmçinin dya nıqlı surətdə tərəqqi və inkişaf edir. Misal qismində İrlandiya freskalarını göstərə bilərik.

Reklam – qrafikanın istifadəsinin daha münasib və əlverişli növlərindən biridir; incəsənət əsərlərinin satışlarının gücləndirilməsi, eləcə də bu və ya digər əsərin satılmaq şanslarının artırılması üçün rəssamlar bir çox hallarda reklam işini yerinə yetirir yaxud incəsənətin yaradılması zamanı reklam potensialını nəzərə alırlar. Ən başlıcası odur ki, hər dəfə tətbiq edildiyi halda qrafika bədii işlərin

yaxşı görünüşünü təqdim edir. İncəsənət əsərini nəzərdən keçirmək yaxud da onu əldə etmək üçün qrafika tərtib edilmiş incəsənət əsərlərinin ümumi baxışına özünün mühüm töhfəsini verir ki, bu da ictimaiyyətin maraqlı nümayəndələrinin cəlb edilməsi ilə nəticələnir. İstənilən qrafiki iş yaxud pis tərtib olunmuş hər hansı incəsənət əsəri auditoriyanı inandırmaq qabiliyyətində olmayacaq.

Məhz bu səbəbdən oxucuları və tamaşaçıları inandırmaq məqsədilə həmin qrafiki iş və ya incəsənət əsəri qrafik alətlərin tətbiq edilməsi şərtilə yüksək səviyyədə işlənib hazırlanmalıdır ki, dizaynerə yaxud reklam sifarişçisinə mənfəət gətirə bilsin.

1.2.Rəsm qrafikanın ilk növü kimi

Rəsm sadələşdirilmiş şəkildə xətlərə və ştrixlərə malik motivlərin təsvirindən ibarətdir. Bu, rəsmləri rəssamlıqdan fərqləndirir. “Rəsm” tarixi bəyindən “ələmət” və “nişanlarla” bəyildir.

Rəsmi yaradılmasının başlanğıcı bəşəriyyətin mədəni tarixinin erkən dövrləri ilə üst-üstə düşür. Ən köhnə dəlillər – bu, eramızdan əvvəl 20.000 il əvvələ təsadüf edən petroqliflərdir. Motivlər – bu, hər şeydən əvvəl, ov, müharibə və, ola bilsin ki, sehri simvollarıdır. Belə hesab olunur ki, bu əsərlərin dini-sehri mənşəyi vardır, misal üçün, ov prosesinin yaxud hərbi münaqişələrin nəticələrinə təsir etmək mümkün olsun.

Qayalar üzərində ovulmuş rəsmlərə əlavə olaraq, ibtidai-icma quruluşunda yaşayıb-yaratmış rəssamlar ağac kömüründən, torpaqdan yaxud bitkilərdən, misal üçün oxradan (sarı və ya qırmızı rəngli mineral boyaqdan) alınmış digər materiallardan da istifadə etmişlər.

Bütün sonrakı sivilizasiyalar xətlərin istifadəsinə söykənən işlər həyata keçirmişlər. Bir çox hallarda bu işlər ya ədəbiyyat və yazı mədəniyyətinin inkişafı ilə sıx əlaqədə olur, yaxud da fərdi ifadə olmadan formalaşdırılmış ələmətlər və simvollar qismində çıxış edir. Rəsm sənətinin əhəmiyyətli dərəcədə inkişafı eramızdan əvvəl təxminən 3000-ci ildən, daha sonra isə Roma imperiyasında freska, dekorativ divar üstü yazıların yaradılmasından etibarən öyrənilməyə başlayır ki, sonuncu bir çox hallarda ilkin rəsmlərə məxsus izlərə malikdir.

Çin şairi və kaligrafı Van Vey belə bir rəsm texnikasını işləyib hazırlamışdır ki, o, landşaftı onun əsas ətləri və çalarlarına qədər kiçildir. Ondoqquzuncu yüzilliyə qədər bəşəriyyətin bütün sonrakı texnologiyalar daim inkişaf edir və təkmilləşir. O, motivlərin təmsil olunduğu formaların zəngin leksikonunu inkişaf etdirir. Onüçüncü yüzillikdən etibarən təkcə peyzaj motivi deyil, həm də digər təbii motivlər və get-gedə daha müfəssəl tədqiqat və araşdırmalar meydana gəlir. Çox vaxt təsvirin dizaynına kaligrafik şeirlər daxil edilir.

Orta əsrlərdə rəsm təkcə rəssamlıq, heykəltaraşlıq və memarlıq üçün dizayn vasitəsi kimi əhəmiyyət kəsb etməmiş, həm də, misal üçün, kitab maarifləndirilməsində, inkişafın yeni kulminasiyasında udurdu. Lakin o, müstəqil incəsənət əsəri deyil. Rəssamlıq incəsənətinin daha mühüm və əhəmiyyətli ifadəsi qismində miniatürlər və marginal rəsmlər çıxış edir.

Onbeşinci yüzillikdə rəsm müstəqillik əldə etməyə başlayır. Qədimlik və onun incəsənət əsərləri estetik ideala qədər yüksəlir. Rəssamlıq burada öyrənilmə və dizayn vasitəsi kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə, o, qrafikanın populyar elementinə çevrilir ki, bu da o zamanlardan başlayaraq davam edən zəngin ənənəni izah edir.

Yeni çalar italyan İntibahına və xüsusən də manyerizmdə çürtyoja nail olmuş, ona qədər gəlib çıxmışdır. Rəsmlərin böyük əksəriyyəti albom kitablarına daxil edilib ki, bu da rəsmi vizual tədqiqat və araşdırma işlərinin aparılması üçün üstün tutula biləcək və əlverişli bir mühitdən ibarət olduğunu aşkar surətdə nümayiş etdirir. Adətən gümüş qələmlər, ağac kömürü, qırmızı təbaşir və ağ təbaşir rəsm çəkilişinin ən mühüm alətlərdəndir. Həmçinin qələmucundan, şotkadan və mürəkkəbdən də istifadə edilir.

Üslub baxımından şimali və cənub Avropa arasında mövcud olan aşkar fərqləri tapmaq mümkündür. Rəssamlıq cənubi Avropada əsas bədii vasitə qismində çıxış edir, qravürlər isə xüsusilə Şimali Avropada əhəmiyyətlidir.

Onsəkkizinci yüzillikdə rəssamlığın inkişafı üçün yeni impuls rəngli təbaşirlərin və pastel çalarların yeni işlənməsindən əmələ gəlir. Xüsusilə Antuan Vatto həmin bu yeni kütləvi-informasiya vasitələri ilə eksperimentlər apararaq formalaşdırıcı dili işləyib hazırlamağa nail olmuşdur. Rəsm get-gedə daha çox dizaynın müxtəlif elementlərini əldə edirdi. Buna misal olaraq rəsm çəkmə və akvarel arasında sıx bağlılığı göstərə bilərik.

Rəsm çəkmə - isanların ifadə formalarının ən qədimidir və burada onun yazılı formada rəhbər formasından xeyli əvvəl yarandığını təsdiq edən çoxlu sayda sübutlar vardır. Hesab olunur ki, rəsm yazılı ünsiyyət dilinin ixtira edilməsindən öncə 30.000 il bundan əvvəl mağara və qayaüstü rəsmlərin istehsalı nəticəsində

nümayiş etdirilmiş kommunikasiyanın xüsusiləşdirilmiş bir forması qismində istifadə edilirdi. Piktoqramlar adı altında tanınan həmin rəsmlər obyektləri və abstrakt anlayışları təsvir edirdi. Neolitik zamanlarda yaradılmış eskiz və rəsm əsərləri son nəticədə üslublaşdırılmış və sadələşdirilmiş bir şəkil almışdı.

Geniş miqyaslarda yayılmış ədəbiyyatdan öncə onikinci yüzilliyin rahibləri Avropanın monastirlərində perqament üzərində illüstrasiya edilmiş, aydınlaşdırılan əl yazmalarının hazırlanması üçün mürəkkəb və qeyri-adi rəsmlərdən istifadə edirdi. Rəsmlərin çəkilməsi həmçinin aşkar edilmə, dərk olunma və izah etmənin bir üsulu qismində elm sahəsində kifayət qədər geniş surətdə istifadə olunurdu.

1616-cı ildə məşhur alim-astronom Halileo Haliley Ayın dəyişən fazalarını müşahidəçi teleskopik rəsmlər vasitəsilə izah etmişdir. 1924-cü ildə istedadlı geofizik Alfred Vegener kontinentlərin necə yarandığını və onların mənşəyini əyani surətdə nümayiş etdirmək üçün illüstrasiyalardan istifadə etmişdir.

Rəsmnin yaradılması insanın şəxsi yaradıcılığının ifadə olunması məqsədilə tətbiq edilir və, beləliklə, bu, incəsənət aləmində mühüm və nəzərə çarpan bir fenomendir.

Tarixi dövrlərin böyük əksəriyyətinin gedişində rəsmnin çəkilməsi prosesi bədii təcrübənin təməli qismində nəzərdən keçirilirdi. İlk mərhələdə rəssamlar ərsəyə gətirdikləri öz rəsmlərin hazırlanması üçün tata həblərdən istifadə edirdi. Ondördüncü yüzillikdə kağızın geniş yayılmasından sonra incəsənət aləmində rəsmlərin istifadəsi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu mərhələdə rəsm adətən düşüncələr, araşdırmalar və tədqiqatlar üçün tətbiq edilən bir alət olaraq tədris materialı qismində istifadə olunurdu. Eyni zamanda rəssamlar isə özlərinin yükun işlərinə hazırlaşdı.

Fotoşəklin ən birinci geniş əlçatan formasının ixtira edilməsi incəsənət iyerarhiyasında yerdəyişmələrə gətirib çıxarmışdır. Fotoşəkil rəsmnin çəkilməsinə bir alternativ təklif etməklə gündəmə gəlmişdir və burada başlıca məqsəd vizual hadisələrin dəqiq ifadə üsulunun təmin edilməsi idi. Rəssamlar üçün əhəmiyyətli ustalıq və məharət göstəricisi baxımından rəsm çəkilişinin ənənəvi təcrübəsinə isə

daha az diqqət yetirilirdi. Qərb cəmiyyətində bu özünü xüsusilə aşkar surətdə büruzə verirdi.

Bir bədii forma olaraq rəsm öz əhəmiyyətini onbeşinci yüzilliyin sonlarında əldə etmişdir və bu əhəmiyyətin təmin edilməsində Albert Dürer və Martin Şonqauer (təxminən 1448-1491-ci illər) kimi rəssamların və usta-qraverlərin mühüm rolu olmuşdur. Şonqauer adı ilə tanınan ən birinci şimali qraver Elzasdan gəlmişdir. O, zərgərlər ailəsində anadan olmuşdur. Növbəti nəslin ustası olmuş Albert Dürer də zərgər oğlu idi.

Köhnə ustanın çertyojları çox vaxt ərazisində yaradılmış ölkənin tarixini, eləcə də millətin özündə həmin vaxtlara xas olan əsas xarakteristikalarını əks etdirir. XVII əsrdə Hollandiya kimi protestant ölkədə dini mənaya malik əsərlər, demək olar ki, yox idi və, kral yaxud məhkəmə olmadan, sənət əsərlərinin böyük əksəriyyəti fərdi şəxslər tərəfindən alınmışdır. Peyzaj yaxud janr səhnələrini təsvir edən rəsmlər eskizlər kimi deyil, yüksək zövqlü, zəngin bədii tərtibata malik incəsənət əsərləri kimi dəyərləndirilirdi. Lakin bədii himayədarçılıqda mühüm və əhəmiyyətli rol oynamış İtaliya rəsmləri katolisizmin və Kilsənin təsirini nümayiş etdirir.

İyirminci yüzillikdə modernizm “obraz orijinallığını” təşviq edirdi, rəsmlərin çəkilməsinə dair bəzi rəssamların yanaşmalarında isə mücərrədlərə daha az yer verilirdi. Pablo Pikasso, Endi Uorhol və Jan-Mişel Baskiya kimi dünyaca məşhur rəssamlar üçün rəsmlərin yaradılması onların təcrübələrinin və fəaliyyətlərinin mərkəzində idi. Eyni zamanda, rəsmlərin yaradılması çox vaxt ənənəvi texnikanı retransliziya edirdi.

Baskiyanın çəkdiyi rəsmlər daha çox mürəkkəb, karandaş, flomaster yaxud markerlərlə və yağ çubuğu ilə yaradılırdı. O, istənilən səth üzərində rəsm çəkməyi xoşlayırdı və əlinə keçən nə var idisə, misal üçün, qapılar, geyim əşyaları, soyuducular, divarlar və beysbol dəbilqələri – hamısı rəsmi çəkilməsi üçün yararlıydı.

Treysi Emin kimi müasir rəssam irsi və rəsm çəkilişinin, qravürlərin və çap texnologiyaların əhəmiyyətini izləyir və bunu minilliklər ərzində ötürülən nəhəng bir massivdə güdür.

Çertyoj alətlərin geniş əlçatanlığı rəsmi ən geniş yayılmış bədii işlərdən biri edir. Rəsm bir çox hallarda kommersiya illüstrasiyasında, animasiyada, memarlıqda, mühəndis və texniki təsvir edilmədə tətbiq olunur. Adəti üzrə iş üçün nəzərdə tutulmamış sürətli rəsm çəkmə bəzən eskiz adlandırılır. Texniki çertyoj sferasında praktiki fəaliyyətə malik olan yaxud işləyən rəssam rəssam-qrafik yaxud nəqqaş adlandırıla bilər.

Rəsmlərin çəkilməsi üçün nəzərdə tutulan vasitələrin böyük əksəriyyəti qurudur (misal üçün, qrafit, kömür, pastel, gümüş), yaxud maye həlledicidən və ya daşıyıcıdan (markerdən, qələmdən və mürəkkəbdən) istifadə edilir. Akvarel karandaşları adi karandaşlar kimi istifadə etmək, bundan sonra yaş fırça ilə onları bir az islatmaq, nəm etmək olar ki, gözəl və yaraşlıq effektlər əldə olunsun.. Çox nadir hallarda rəssamlar gözə görünməz mürəkkəblərlə (adətən dekodlaşdırılmış mürəkkəblərlə) rəsm çəkirlər.

Kağız müxtəlif ölçülərdə təchiz edilir: qəzaet kağızı keyfiyyətindən başlayaraq yüksək keyfiyyətə malik və ayrı-ayrı vərəqlər şəklində satılan bahalı kağıza qədər. Kağızlar teksturaya, çalara və naş vəziyyətdə möhkəmliliyə görə fərqlənir. Hamar kağız xırda detalların çəkilməsi üçün yaxşıdır, ancaq daha “dişli” kağız rəsm çəkilməsi üçün materialı daha yaxşı saxlayır. Qəzetlərin çapı üçün nəzərdə tutulmuş kağız praktiki və kobud eskizlərin yaradılması üçün istifadə oluna bilər. İstiqamət göstərən (trassirovkalı) kağız yarımfabrikat rəsm üzərində eksperimentlər, eləcə də dizaynı bir vərəqdən digərinə köçürülməsi üçün istifadə olunur.

Kartric kağızı istənilən mağazada satılan və rəsm çəkilməsi üçün əsas tip hesab edilən kağızdır. Çox vaxt hamar bəzədilməyə malik plastinalar nazik detallaşdırma üçün istifadə olunur və nəm mühitlərin (misal üçün, mürəkkəblərin) vurulması nəticəsində təhrif olunmur. Vellum hədsiz dərəcədə hamar materialdır və olduqca incə və nazik detallar üçün yararlıdır. Soyuq çap üçün nəzərdə tutulan

kağız malik olduğu teksturaya görə mürəkkəblərlə rəsmlərin çəkilməsi üçün istifadə oluna bilər. Tərkibində turşu olmayan və arxiv keyfiyyətlərə malik kağız sarılmağa başlayan və olduqca tez dağılan qəzet kağızı kimi ağac sellülozu əsaslı kağızla müqayisədə rəngləri və teksturanı daha yaxşı və daha uzun müddət ərzində saxlayır.

Əsas alətlər qismində çertyoj lövhəsi yaud masa, karandaşçərtən və lastik, eləcə də rəsmlərin çəkilməsi üçün mürəkkəb göstərilə bilər. Başqa alətlər sırasında dairəvi kompas, xətkəş və kvadrat qeyd olunmalıdır. Təsbit edilmə (fikslemə) karandaşla ləklərin yayılmasının qarşısının alınması üçün istifadə olunur. Mürəkkəb lenti bəzi sahələrin maskalanması üçün nəzərdə tutulur ki, həmin sahələrdə tozlanan yaxud çilənən materiallar kimi təsadüfi izlər olmasın. Poladdan hazırlanmış yaxud mailli masa çertyoj səthinin müvafiq vəziyyətdə saxlanması üçün istifadə olunur. Həmin vəziyyət, bir qayda olaraq, rənglənmə zamanı əlverişli hesab edilə biləcək vəziyyətlə müqayisədə daha üfüqidir.

1.3.Təsviri incəsənətdə əsas ifadə formaları

Rəsmi çəkilməsi – təsviri incəsənətdə əsas ifadə formalarından biri kimi dəyərləndirilir. Burada istifadə olunan alətlərə qrafit karandaşlar, qələm və mürəkkəb, rəngli karandaşlar, lastiklərin müxtəlif növləri, markerlər, stiluslar, qələmucu və s. daxildir.

Mürəkkəblə çəkilmiş rəsmlərdə çox vaxt ştrixlənmələr adlandırılan parallel xətlər qruplarından istifadə olunur. Kross-ştrixlənmə tünd çaların əmələ gətirilməsi məqsədilə iki və daha çox mütəlif istiqamətdə ştrixlənməni tətbiq edir. Qırıq ştrixlənmələr yaud fasiləli xətlər daha açıq tonlar əmələ gətirir – və qırıqların sıxlığı, kipliyi üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi sayəsində çaların qradasiyasına nail olunur. Müxtəlif teksturalara çaların yaradılması üçün tətbiq edilən üsuldan asılı olaraq nail oluna bilər.

Çortyojlar quru mühitdə yaradılması üçün bir çox hallarda bənzər üsullardan istifadə edilir, lakin, bununla yanaşı, karandaşlar və düyü çubuqları çaların fasiləsiz dəyişiklikərini təmin edə bilər. Lastiklərin köməyi ilə artıq və arzuolunmaz xətlər silinərək aradan qaldırıla bilər ki, bu da çaların daha açıq edilməsi və “köçəri” nişanların təmizlənməsinə xidmət edir. Eskiz yaxud layihə xarakteri daşıyan çertyojda yer alan xətlər çox vaxt obyektin konturuna riayət edir və bunun sayəsində dərinlik effekti əmələ gətirilir. Onlar rəssamın pozisiyasında işıqdan alınmış kölgələr kimi görünür.

Qrafitli karandaş. Bu, rəsmlərin çəkilməsi üçün nəzərdə tutulmuş ən geniş yayılmış alətlərdən biridir. Təbii qrafitin əsas tipləri arasında aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

- Kristallıq qrafit;
- Amorf qrafiti;
- Parça qrafit (yaxud damarla qrafit)

Qələm. Bu alətdən kağızın üzərində, bir qayda olaraq, yazıların əks etdirilməsi yaxud rəsmlərin çəkilməsi üçün mürəkkəbin tətbiqi məqsədilə istifadə

olunur. Qələmucuların əsas müasir tiplərini yazılış ucunun tipinə yaxud qələmdəki nöqtənin növünə görə təsnif etmək mümkündür.:

- **Diyircəkli qələmlə**, bir qayda olaraq 0,5-1,2 mm ölçüsündə olan kiçik bərk kürənin yayılması yolu ilə yağ əsaslı mürəkkəblər bölüşdürülür, həmin kürə latundan, poladdan yaxud volfram karbidindən hazırlanır. Mürəkkəb kağızla təmasdan sonra, demək olar ki, dərhal quruyur. Bu, gündəlik yazıların aparılması üçün daha geniş yayılmış bir alət olaraq lələkli qələmi əvəz etmişdir. (Onu da qeyd edək ki, ümumiyyətlə müəyyən diyircəkli qələmlər mövcuddur ki, onların bir gövdəsində bir neçə rənglər birləşib, yazıçı yaud rəssam lazım olan rəngdən istifadə etmək üçün sadəcə olaraq həmin rəngi aktivləşdirən düyməcik üzərinə basmaqla çox asanlıqla istifadə edə bilər.);

- **Qələm-roller** diyircəkli qələmdə olduğu kimi, kürə ucu vasitəsilə mürəkkəbi bölüşdürür. Rolik üçün qələm ilkin olaraq özündə diyircəkli qələmi və avtoqələmin “nəm boyaq” hamar effektini birləşdirmək üçün işlənilib hazırlanmışdır. Gel-boyaq maddələri müxtəlif rənglərdə əlçatandır, bura həmçinin parlaqlıq, neon effektlər, yayğnıq effektləri, dolğun rənglər, pastel çalarlar, parlaq çalarlar, kölgəli rənglər, gözə görünməyən rənglər, şəffaf effekt, parıldayan rənglər və sair daxildir;

- **Flomaster** yaxud marker, lifli materialdan olan məsaməli uca malikdir. Kağızda yazmaq üçün ən kiçik, son dərəcə nazik flomasterlərdən istifadə olunur. Çox vaxt “markerlər” adlandırılan flomasterlərin ölçü baxımından böyük tipləri iri ölçülü yazıların tərtib edilməsi zamanı çox vaxt büzmələnmiş qutular və taxta kimi səthlər üzərində istifadə olunur. Ucu enli və parlaq, lakin şəffaf və işıq verən adlandırılan mürəkkəbi olan markerlər artıq yazılmış yaxud çap edilmiş mətnin tam olaraq yaxud onun müəyyən bir hissəsinin nəzərə çarpdırılması məqsədilə istifadə olunur.

Rəsmi çəkilməsi üçün istifadə olunan vasitələrin iki növdə və aşağıdakılardan ibarət olduğunu qeyd etməliyik:

- quru – bunlar sangina, pastel, kömür, təbaşir, rəngli karandaşlar və sairidir;

- duru – bunlar mürəkkəb, sepiya (onsəkkizinci yüzillikdə bədii məqsədlər üçün hazırlanmış boyaq maddəsidir), akril və yağ boyaq maddələri, akvarel, quaş, sous və sairdir.

Quru vasitələrin çəkilməsi üçün nəzərdə tutulmuş və daha geniş miqyasda istifadə olunan çertyoj qurğusu qrafit və qurğuşun karandaşlar, eləcə də müxtəlif sıxlıq dərəcəsinə malik kömürdür.

Duru vasitələr adətən lələklər yaxud fırçalarla tətbiq edilir. Misal üçün, bambukdan hazırlanan qələmucu ilə. Fırçalar xətlərin çəkilməsi üçün istifadə olunur. Əsasən bunlargözəl daraqlar yaxud yüksək keyfiyyətli sintetik şotkalar yaxud hər ikisinin qarışığıdır. “Çin fırçaları” adı ilə tanınan vasitələr rəsmlərin çəkilməsi üçün xüsusilə populyardır. Fırça vasitəsilə çəkilən rəsm bir neçə vəzifənin öhdəsindən gəlmək imkanı yaradır: xətdən çalara və əksinə keçidinin reallaşdırılması, bu da ümumi nisbətlərin və səciyyəvi detalların üzə çıxarılması istiqamətində olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir; çalar genişliyi ilə nazik cizgilənməni birləşdirilməsi.

Kömür - bu, heyvan və bitki mənşəli maddələrdən suyun və digər uçan komponentlərin kənarlaşdırılması ilə əldə olunan yüngül karbon və kül qalığının yüngül karbohidrogenidir. Ağac kömürü adətən ləng piroliz yolu ilə alınır – bu zaman oksigenin mövcud olmadığı bir şəraitdə taxta yaxud digər maddələrin qızdırılması baş verir.

Kömürün bir neçə növü mövcuddur:

- **Adi ağac kömürü** torfdan, kömürdən yaxud ağacdən istehsal olunur.
- **Şəkər kömürü** şəkərin karbonlaşdırılması yolu ilə əldə olunur. Belə ki, şəkər istənilən mineral maddənin kənarlaşdırılması məqsədilə turşularla bir yerdə qaynadılması vasitəsilə təmizlənir. Bu təmizlənmə prosesindən sonra isə xlor cərəyanında uzun müddət ərzində yandırılır ki, hidrogenin axırncı qalıqları və izləri kənar edilsin. Qeyd etdiyimiz bu üsul Anri Moissan tərəfindən sintetik almazların əldə olunması məqsədilə reallaşdırılan ilk erkən cəhdlərdə istifadə olunmuşdur.

- **Aktivləşdirilmiş kömür** adi ağac kömürünə bənzəyir, lakin məxsusi olaraq tibb sahəsində istifadə olunmaq üçün hazırlanır. Aktivləşdirilmiş kömürün hazırlanması üçün istehsalçılar ümumi ağac kömürünü qazın mövcud olduğu şəraitdə qızdırırlar.

- **Karbonlu kömür** bilavasitə yarpaqlı bitki növlərindən olan materialdan hazırlanması yolu ilə olunan ənənəvi ağac kömürüdür.

- **Yapon ağac kömürünün** pirolin turşusu ağac kömürünün istehsal edilməsi zamanı kənar edilmişdir; məhz bu səbəbdən yandırıldıqda yapon ağac kömürü heç bir iy, qoxu yaxud tüstü vermir. Yaponiyanın ənənəvi ağac kömürü iki tipə bölünür:

- Ağ kömür – olduqca bərk kömürdür və zərbə zamanı metallara as olan səs yayır;

- Qara kömür;

- **Briketlər formasında yastıqlar** ağac kömürünün preslənməsi yolu ilə istehsal edilir, bir qayda olaraq, taxta kəpəyindən və bu kimi digər ağac tullantılarından əlaqələndirici maddələrin və digər əlavələrin istifadəsi ilə hazırlanır. Əlaqələndirici maddə qismində adətən nişasta çıxış edir. Briketlərə həmçinin boz kömür (istilik mənbəyi), mineral karbon (istilik mənbəyi), natri nitratı (yandırılması üçün köməkçi vasitə qismində çıxış edir), əhəngdaşı (külün ağardılması üçün agentlər), emal edilməmiş ağac kəpəyi (yandırılması üçün köməkçi vasitə qismində çıxış edir) və digər əlavələr daxildir.

Pastel karandaş formasına malik incəsənət mühitidir və xalis tozşəkilli piqmentdən, habelə əlaqələndirici maddədən ibarətdir. Pasteldə istifadə olunan piqmentlər bütün digər bədii mühitlərdə də, o cümlədən yağ boyalarında olduğu kimi eynidir; neytral çalara və aşağı dolğunluğa malikdir. Pastellərin rəng effekti təbii quru piqmentlərə daha yaxındır.

Pastellər hələ Renessans dövründən rəssamlar tərəfindən istifadə olunurdu, XVIII əsrdə bir sıra rəssamlar pasteli özünün əsas mühiti etdikdən sonra onlar əhəmiyyətli dərəcədə populyarlaşmışdır.

Ondoqquzuncu yüzilliyin sonlarından başlayaraq, müasir rəsm qrafik vasitələrin seçiminin azad və sərbəst olması ilə xarakterizə olunur. Rəsm və qrafika arasında sərhəd daha da şəffaflaşır, çünki pastel çalarla və tabaşirlərin kömyi ilə rəngli dizayn şəffaflaşma və sürtülmə yolu ilə xəttə fon rejimində yox olmağa imkan verir. Puantilizm və impressionalizm kimi bəzi üslublarda belə təsəvvür yaranır ki, rəsm çəkilişində istifadə olunan vasitələr ümumilikdə yox olur. Digər tərəfdən, misal üçün, Pablo Pikassonun yaratdığı rəsm əsərləri xətlərdən başqa heç nədən ibarət deyil.

BÖLMƏ II. QRAFİKANIN MÜASİR CƏMİYYƏTDƏ TƏTBİQİ

2.1. Kitab qrafikasının tətbiqi sahəsi

Təyinatından asılı olaraq, qrafika aşağıdakı bir neçə növə bölünür:

- Dəzğah qrafikası (dəzğah rəsmi, estamp, qravüranın bütün növləri, akvarel);
- Kitab qrafikası (illüstrasiyalar, vinyetkalar, bikvitsalar, üz qabıq və s.);
- Jurnal və qəzet qrafikası;
- Tətbiqi və sənaye qrafikası (plakar, qablaşdırma və sair);
- Kompüter qrafikası və qrafikanın bəzi növləri.

Kitab qrafikası – müasir cəmiyyətdə ən geniş yayılan qrafik sənətinin növlərindən biridir. Bura, o cümlədən, kitab illüstrasiyaları, vinyetkalar, bikvitsalar, üz qabıqlar, super üz qabıqlar və sair aiddir. Əllə yazılan kitabla qədim zamanlardan və orta əsrlərdən başlayaraq rəsm tarixi əhəmiyyətli dərəcədə bağlıdır, çap kitabı ilə isə - qravürə və litoqrafiyanın inkişafı. Qədim dünyada həmçinin qrafikaya da aid edilən şrift meydana gəlmişdir, çünki özü-özlüyündə hərf məhz qrafiki işarədir.

Rəssam təsviri sənət vasitələri ilə ideya-bədii niyyətini təcəssüm etdirir, kitabın bədii-dekorativ görkəmini yaradır. O, təkcə şriftləri bilməli və onlardan istifadə etməyi bacarmalı deyil, həmçinin onların şəklini dəyişməyi, yeniləri yaratmağı bacarmalıdır ki, bunlar onun niyyətinə, kitabın üslubuna, bədii əsərin xarakterinə uyğun olsun. İllüstrasiya üzərində çalışmaq, rəssam onun qonşu səhifədəki zolaqla necə uzlaşacağını, kitabın açılışının necə olacağını dəqiq və dürüst təsəvvürünə gətirməyi bacarmalıdır.

Hal-hazırda müxtəlif ədəbiyyat növləri və kitabların müxtəlif tipləri mövcuddur ki, onların təyinatı və oxucularının çevrəsi həmin kitabların tirajını, formatını, tərtibatın dərəcəsini və xarakterini müəyyən edir. Bədii ədəbiyyat – kitab nəşrinin ən böyük bölməsi olmaqla yanaşı təsviri incəsənətlə sıx şəkildə bağlıdır, məhz bu səbəbdən bədii ədəbiyyat yaxşı tərtib olunur və illüstrasiya edilir. Uşaqlar üçün nəşr olunan kitablar tərtibat zənginliyi ilə diqqət çəkir, burada

iri formatlara rast gəlinir, oxunması üçün dəqiq, dürüst, asan şriftlərə rast gəlinir. Siyasi yönümlü ədəbiyyat, bir qayda olaraq, sadə və ciddi çalarlarda tərtib edilir ki, burada illüstrasiya materialı qismində çox vaxt fotoşəkillərdən istifadə olunur.

Elmi-texniki ədəbiyyat (dərslilər və lüğətlər) sadə, bəlkə də həddindən artıq qənaətlə tərtib edilib, demək olar ki, ümumiyyətlə bəzədilməyib. Xüsusi nəşrlər xüsusi qrup təşkil edir ki, onu bibliofil qrup adlandırırlar. Belə nəşrlərin tərtibatı və illüstrasiya edilməsi ən yaxşı və bacarıqlı ustalara tapşırılır. Nadir və bahalı materiallardan istifadə olunur ki, onların kütləvi nəşrlər üçün tətbiqinə nadir hallarda rast gəlinir.

Kitab nəşri qarşısında dayanan mühüm vəzifə bədii mətnin mövcudluğu ilə təsviri incəsənət vasitəsilə yaradılmış obrazların vəhdətinin yaradılmasından ibarətdir. İki tərəflərin yalnız harmonik birləşməsi kitabın dizaynını tamamlayır. Kitab nəşrinin ən başlıca vəzifələri kitab dizaynı və illüstrasiyalardır.

Kitabın dizaynına dekorativ bəzədilmə, rəssamlıq, şriftin elementləri, mətnin kompozisiya mətni və s. daxildir. Kitablarn müxtəlif tipləri, eləcə də ədəbiyyatın müxtəlif tipləri əlçatandır. Dizayn kitabın məqsədindən (oxucusundan) və formatından (ölçüsündən) fərqli olaraq dəyişir. Kitabın strukturu onun məzmunundan asılıdır. Kitabın məzmununun hansı sahəyə aid edildiyini bilmək mütləqdir. Kitab müxtəlif mövzulara həsr oluna bilər.

Nağıllara, əfsanələrə və qəhrəmanlara həsr edilmiş kitabla var. Yaxud elm, din, ədəbiyyat və incəsənət, eləcə də siyasi detallar haqqında kitablara rast gəlinir. Bundan əlavə, uşaqlar və gənclər üçün də kitablər nəşr olunur. Rəssam ilk öncə kitabın incə, zərif və heyvətəmiz bədii-dekorativ görünüşünü – rəngi, formanı, üslubu, arakteri və məzmunu axtarır. Lakin dizayn bununla bitmir, çünki kitab kifayət qədər mürəkkəb elementlərdən, güclü estetik effektdən ibarətdir.

İllüstrasiya – bu, istənilən mətnə yaradılmış təsvirdir. Əsərin müxtəlif səhifələrində rəngli yaxud rəngsiz illüstrasiyalar ədəbi mətnlərdə müəyyən bir obrazlı-təsviredici qrafika hesab olunur.

Kitaba dair yaradılan illüstrasiya – rəssamın yaradıcı təxəyyülün və intensiv axtarışların nəticəsidir.

“İllüstrasiya” – müşayiətedici mətnin təsvir edilməsi üçün istifadə olunur (rəsm, dərin basma, fotosəkil və sair). Onların əsas təyinatı kitabları, qəzetləri, eləcə də jurnalları bəzəməkdən ibarətdir.

İllüstrasiyanı tədqiqat işlərində də həmçinin tapmaq mümkündür. Bədii və ədəbi illüstrasiyalar emosional, illüstrasiya olunmuş obrazlardan ibarətdir ki, onlar rəssamın təxəyyülü tərəfindən yaradılıb. Belə illüstrasiyalar qəhrəmanların hissləri və duyğuları ilə, emosiyalar, fikirlər və psixoloji aləmlərlə təhlil edilir.

Bu görünüş sahəsi müəllif tərəfindən yaradılmış personajları ilə, onların daxili dünyası və ətraf mühiti ilə uyğunlaşa bilən olmalıdır. İşin məzmununu, hadisələrin inkişafını və personajların səciyyəvi yaradıcılığını əks etdirmək nöqtəyi-nəzərdən rəssamın bacarığı məhdudiyətsizdir. O, işin daha vacib, daha təsiredici hissələri və hadisələri seçməklə yazıçının niyyətlərini, qəhrəmanların şəxsiyyətini və rəssamlıq dilini müəyyən edir. Rəssam orijinal, ola bilsin ki, hətta daha dolğun təsvirlər yaratmaq iqtidarındadır və bunu işin məzmununun dərinə dərk edilməsi yolu ilə həyata keçirir.

Bəzi bədii əsərlər müxtəlif rəssamlar tərəfindən illüstrasiya olunur və həmin illüstrasiyaların üslub nöqtəyi-nəzərdən bir-birindən fərqləndiyinə baxmayaraq, onlar həmçinin orijinal bədii xüsusiyyətlərə də malikdir. Misal üçün, Şekspirin işləri cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrindən olan rəssamlar tərəfindən sənədləşdirilmişdir.

Üslubların müxtəlifliyi, orijinallığı – illüstrasiya edən rəssamın fərdliliyini müəyyən edən olduqca vacib və əhəmiyyətli faktordur. Məhz buna görə nəfis və yaraşqlı qrafika əsərləri unikal bədii xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. İllüstrasiyalar epik, dramatik və romantik üslublara yerləşdirilə bilər ki, bu da kitabın məzmununun nədən ibarət olmasından asılıdır.

İllüstrasiyaların bədii üslubların müxtəlifliyi bədii əsərlərin məzmunu, eləcə də bütün qrafiki texnologiyalar yaxud bunlardan ancaq bəziləri ilə əlaqəlidir. Rəssam illüstrasiya edilən kitab üçün daha əlçatan texnikaya istinad edir. Bəzi hallarda rəsm və çalarlar çortyojda həlledici rol oynayır. Rəsm çortyojun ölçüsündən yaxud onun ciddiliyindən asılı olaraq fərqlənə bilər.

Jurnal və qəzet qrafikası. Qrafikanın bu növləri kitab qrafikasına kifayət qədər yaxındır. Bu nəşrlər yalnız ardıcıl nəşr spesifikasiyası üçün spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Kitabın oxunuşu prosesinin uzun müddət davam etməsinə və kitabın konkret əşyaya həsr olunmasına baxmayaraq, qəzet və jurnallarda ən müxtəlif materiallar yer alır ki, onlar günün fərqli-fərqli problemlərini əhatə edir, habelə insan fəaliyyətinin sferalarını dövrü olaraq əhatələyir.

Qəzet sürətlə oxunur və onun bütün elementləri daha tez anlaşılır. Göründüyü kimi, hər şey kifayət qədər sadə və gözəldir. Qəzətdə rəsmlər sırasını anlamaq daha yaxşı və rahat olur. Jurnal müəyyən təqdimatla ümumiləşdirilmiş kontentin dəstinə malikdir və hər bir jurnalın özünün unikal auditoriyası var. Jurnal təsvirləri – ifadəli və öyrədici, ibrətamiz olmalıdır, bilavasitə günün hadisələrini əks etdirməli, sərlövhələr və mətnlər baxımından isə daha yaxşı seçilməlidir. Jurnalist mətn çertyojunu yaratmalı, personajı formalaşdırmalı, onu nümayiş etdirməli, eləcə də daha səciyyəvi xarakter daşıyan funksiyaları və həmin çertyoja uyğun mövzunu axtarıb tapmalıdır.

İnsanın optik sistemi – olduqca mürəkkəb bir quruluşdur. İnformasiyanın əldə olunması prosesində insanın gözləri, məlumatın hərəkətinə aparıcı əzələləri, sinirləri və s. iştirak edir. Məşhur rus alimi, akademik İ.B.Pavlov qeyd edirdi ki, biz təkvə öz özlərimiz vasitəsilə deyil, həm də görmənin bütün analizatorları vasitəsilə görə bilirik.

İnformasiyanın mənimsənilməsi və dərk edilməsi proseslərinin dərin tədqiqatları fizik A.Larrinbus tərəfindən həyata keçirilmişdir. İnsan qarşısında müəyyən bir obyekt quraşdıraraq, alim insan gözünün vizualizasiya prosesində hərəkət qaydalarını və istiqamətlərini xüsusi ötürücülərin köməyi ilə qeyd etmişdir.

Müəyyən edilmişdir ki, obyektin bəzi elementləri digərləri ilə müqayisədə daha cəlbedicidir, başqaları isə - daha az. İnsan gözünün hərəkətləri onun mülahizə prosesləri ilə bağlıdır. Bu proseslərin izahı müşahidə və informasiyanın dərk edilməsinə aydınlıq gətirə bilər. Bütün bunlar insanın mərkəzi sinir sisteminin məzmunu və xarakteristikaları, onun psixologiyası, onun şüuru ilə bağlıdır.

Rəssamlıqda və qrafikada belə hesab edilir ki, rəng emosional nöqtəyi-nəzərdən ən güclü effektiv alətdir. İlk dəfə filosof İ.V.Vitt müxtəlif rənglərin mənasını sistemləşdirməyə cəhd göstərmişdir.

İstifadə etdiyimiz materialın strukturu və formasından asılı olmayaraq, özünün daha geniş yayılmış elementar təzahürlərində rəng daha böyük görmə hissəsinə malikdir, onun vasitəsilə isə o, həmçinin ürək və qəlbə doğru yol tapır və olduqca böyük, güclü təsir göstərmək imkanı əldə edir.

Rənglərin insanlara fiziki effektləri fizioloqlar və psixoloqlar tərəfindən dəfələrlə eksperimental yolla təsdiqlənirdi. Rəngin psixi effektləri insanlarda ürək tutmalarına səbəb ola bilər. Rənglər vasitəsilə əmələ gətirilmiş assosiativ emosiyalarla onların təbiətdə əhəmiyyəti ilə müəyyən bağlılıq mövcuddur.

Bir tərəfdən, bu, resipientin qarşısı alınmaz diqqətinin cəlb edilməsi istiqamətində tətbiq edilə biləcək ən sadə alətdir, digər tərəfdən isə, rəng dərk etmə prosesini mürəkkəbləşdirmək iqtidarında olan kifayət qədər güclü qıcıqlandırıcıdır. Dizayner sözügedən bu ziddiyyətli situasiyanın optimal həllini tapmaq məcburiyyətindədir. Bəzi hallarda bu, ən gözlənilməz həll variantı ola bilər.

Məsələn, dolğun və parlaq rənglərlə bolluca tərtib edilmiş reklam gündəliyinin səhifələrində oxucunun diqqəti istər-istəməz ağ-qara reklama yönəldiləcək, çünki həmin reklamın rəng tərtibatı həm bütün digər rənglərdən fərqlənir, həm də onlarla müqayisədə daha yüngüldür.

Bu nöqtəyi-nəzərdən ola bilsin ki, çap qabiliyyəti nisbətən aşağı səviyyədə olan nəşrlərdə təsvirlər də daxil olmaq şərti ilə ağır rənglərin istifadə olunmasından imtina etmək daha məqsədəuyğun və məntiqli olardı.

Bundan əlavə, kağız materialının keyfiyyəti, rənglərin qeyri-dəqiq yaxud uğursuz kombinasiyaları da həmçinin rəngin mənimsənilməsi prosesində arzuolunmaz dəyişikliklərə gətirib çıxara, eləcə də reklam əlavəsində məqsədmüvafiq olmayan effektlərə səbəb ola bilər.

Beləliklə, rəngin vacibliyindən əlavə, elan və reklamlarda uyğun rəngin seçilməsi prosesinə aşağıdakı amillər təsir göstərir:

- yaradılmış obraz;

auditoriyanın sosial-demoqrafik tərkibindən asılı olan psixoloji xüsusiyyətlər;

- reklam obtektinin xarakteri;
- reklamın və rəng ifadəsinin texnologiyası.

2.2. Azərbaycanın kitab qrafikası

Kitab qravürələrin müasir adı – “exlibris”dir və “kitab anlamını verir. Əl əməyi nəticəsində əmələ gətirilmiş yaxud ovulmuş basma, çap vasitəsilə hazırlanmış orijinal ekslibrisin dəqiq tarixi bizə məlum deyil. Qərbi Avropa və Rusiyadan olan tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, onbeşinci və onaltıncı yüzillikləri əhatə edən dövrdən başlayaraq məşhur rəssamların əsərlərinin böyük əksəriyyətində ekstruziya kifayət qədər geniş yayılmışdır.

O, 1490-cı ildə Solomets monastırının kitabxanasının əsasını qoymuş Dosifey üçün hazırlanmışdır. Onaltıncı əsrin məşhur rəssamları Dürer və Holbaynın yaradıcığını Avropa məkanı üçün qədim əlfəcinlər qismində dəyərləndirmək olar. Doğrudur, bir çox araşdırmaçılar Avropanı sörgünün vətəni kimi təsvir etmişdilər, əslində isə qrafika incəsənətinin bu janrı qədim zamanlarında Şərqdə yayılırdı.

Azərbaycan dünyada ən köhnə əlfəcinlərin formalaşdırıldığı məskəndir. Aparılmış hərtərəfli elmi araşdırmalara uyğun olaraq, Azərbaycanı tam əmlinliklə dünyanın ən qədim ölkələrindən biri hesab etmək olar. Qədim Azərbaycan əlfəcinlərin ilk versiyalarını qiymətli daş və metalların nümunələri qismində nəzərdən keçirmək olar.

Qədim əlyazmaların fərdi möhür və nişanları Azərbaycan incəsənətinin tarixinin öyrənilməsi baxımından olduqca zəngin bir material kimi dəyərləndirilə bilər. Onların böyük əksəriyyəti kalliqrafiyanın və bəzək əşyalarının nəfis patternlərdən ibarətdir. Azərbaycanda şərdi kitabxanaların sayının artması ilə fərdi markaların miqdarı – əlfəcinlərin sayı da artmışdır. Kolleksiyaçılar müxtəlif ölçü və formaları, eləcə də şamplanma vasitəsilə hazırlanan nişanlar sifariş etməyə başladılar.

Kitab nəşri. İri dövlət nəşriyyatları ilə yanaşı Azərbaycanda həmçinin özəl nəşriyyat şəbəkəsi də fəaliyyət göstərir. Beləliklə, 150-dən artıq kifayət qədər iri özəl nəşriyyatlar kitab nəşri və digər poliqrafik işlərin həyata keçirilməsi ilə məşğuldur. Dövlət nəşriyyatları sırasında isə “Azərnəşr”, “Maarif”, “Gənclik”,

“Azərbaycan” nəşriyyatları, eləcə də “Azərbaycan Milli Ensiklopediya” adlı Nəşriyyat və çap sənayesi ittifaqını qeyd edə bilərik.

Snatistik məlumatlara uyğun olaraq, hər il ölkədə 3000-dən artıq kitab və broşürlər buralır ki, onlar elmin müxtəlif sahələrini əhatə edir. Kitabxana işinin bütün dünyada, o cümlədən də Azərbaycanda inkişaf etməsi onbirinci yüzilliyə təsadüf edir. Həmin dövrdən başlayaraq daha effektiv və dəyərli işlər dərc olunmuşdur və onların qorunub saxlanması məqsədilə kitabxanalar yaradılmışdır. Əbülhəsən Bəhmənyar (993-1066-cı illər) Azərbaycanda kitabxana işi sahəsində lazımi xidmətlər təqdim etmiş adamlardan biridir.

Onbirinci əsrin ən böyük kitab yaradıcısı Bəhmənyarın şəxsi kitabxanası idi. Onun ən populyar işləri sırasında aşağıdakıların adını qeyd edə bilərik:

- “Tədris kitabı”;
- “Zərgərlik məmulatlarının məntiqi kitabı”;
- “Gözəllik və səadət kitabı”;
- “Metafizika haqqında elmin fənni”;
- “Varlıq mərtəbələrində taktika”.

“Tədris kitabı” təkcə Azərbaycanda deyil, bütün dünyada müəllifin reputasiyasının qazanılmasına səbəb olmuşdur. İş ərəb və fars dillərinə tərcümə olunmuşdur.

Fars tərcüməsinin surətlərindən biri sonrakı illərdə Özbəkistanda yerləşən Beruni adına Şərqişnaslıq İnstitutunda saxlanılır, həmin tərcümənin daha bir nüsxəsi isə İranda Parlament Assambleyasının Milli Kitabxanasında (SSC) qorunur. Ərəb dilində ərsəyə gətirilmiş əlyazmalar ilkin olaraq dünyanın bir sıra kitabxanalarında, məsələn, Beyrut, İstanbul, Qahirə, London və Vətikan kimi şəhərlərdə yerləşən kitabxanalarda saxlanılırdı. Onlar ilk dəfə 1971-ci ildə İranın İslam Respublikasının Tehran şəhərində ərəb dilində dərc edilmişdir. Həcm 900 səhifə təşkil edir.

Hatib Təbrizi (1030-1109-cu illər) - Azərbaycanda kitabxana işinin inkişaf etdirilməsində böyük rol oynamış görkəmli şəxsiyyətlərdən biridir. H.Təbrizinin Təbriz şəhərində yerləşən zəngin kitabxanası vardır. Bu görkəmli şəxsiyyət ilk

məşhur Azərbaycan ədəbiyyatşünasıdır. O, Bağdad şəhərində dəfn edilmişdir. Hatib Təbrisinin işlərinin sərgisi də məhz bu şəhərdə təşkil edilmişdir.

Nəsirəddin Tusi (1201-1274-cü illər) - məşhur Azərbaycan alimidir, Azərbaycan və dünya kitab nümunələrinin gələcək nəsillərə ötürülməsində mühüm rol oynamışdır. Tarixi mənbələrə əsasən qeyd etmək lazımdır ki, Tusi Həsən Sabbah tərəfindən yaradılmış Seyidan Kitabxanasında rejissor işləyirdi. Bundan əlavə, N.Tusi Hulak xan tərəfindən tikilmiş Marağa rəsədxanasında kitabxana təşkil etmiş və dünyanın müxtəlif ölkələrindən 400 000-dən artıq kitabı buraya toplaya bilmişdir.

Fəzlullah Rəşadəddin (1247-1318-ci illər) – onsəkkizinci-ondördüncü yüzilliklər dövründə Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında mühüm rol oynamış qabaqcıl insanlardan biridir. İran, Hindistan, Misir, Çin, Yunanıstan, Vizantiyadan olan və bir çox digər dəyərli kitablar Azərbaycanda ilk universitet olmuş Rəşadiya Universitetinin kitabxanasına daxil edilmişdir. Rəşadəddin tərəfindən təşkil olunmuş zəngin kitabxanalar Nəsirəddin Tusinin təşkil etdiyi nəhəng kitabxanadan sonra ölkədə öz miqyasına görə ikinci elmi mərkəz hesab olunurdu.

Kitab miniatürləri. Azərbaycanın kitab qrafikasının zəngin ənənələri mövcuddur. Soltan Məhəmmədin, Mir Səid Əlinin, Müzəffər Əlinin, Sadiqbəy Əfşarın, eləcə də Təbriz rəssamlarının işləri şöhrət qazanmışdır. Bu əsərlər onaltıncı əsr Şərqi poeziyasının incilərini gözəl miniatürlərlə bəzəyir. Miniatürə rəssamlarının və kalliqrafların manuskriptləri Azərbaycan milli irsinin daha dəyərli və mühüm nümunələr qismində dəyərləndirilir. Miniatürə əsərlərinin illüstrasiyalı dili kifayət qədər ifadəli, formal və həcmliyədir.

Miniatür – bu, kiçik qabaritli bədii işdir (bir qayda olaraq, rənglənmiş), xüsusi eleqantlığı ilə seçilən rəng ifadəliyi ilə seçilir. İlk əvvəl miniatürlərlə tərtib edilmiş əlyazna kitabları illüstrasiya olunmuş illüstrasiyalara, inisiallara, səhifələrin adlarına və s. aid olmuşdur. Kitabın miniatür sənəti orta əsr Avropada, Yaxın Şərqdə, Mərkəzi Asiyada, İranda və Hindistanda kifayət qədər yüksək üstünlük dərəcəsinə nail ola bilmişdir.

Azərbaycanda miniatüra tarixi. Yaxın Şərqi miniatür incəsənətin ilk nümunələri Təbriz şəhərində meydana gəlmişdir. Dünyaca məşhur olan “Şahnamə” əsərində şöhrət qazanmış əlyazma miniatürləri öz əksini tapmışdır. Həmin miniatürlərin böyük əksəriyyəti məşhur rəssamlar Əhməd Musa və Şəmsəddin tərəfindən ərsəyə gətirilmiş və hal-hazırda bütün dünya ölkələrində fəaliyyət göstərən bir çox muzey və kitabxanalarda saxlanılır. Bu miniatür rəsmlərindən əlli səkkiz nümunə geniş auditoriyaya yaxşı tanışdır. Azərbaycan miniatür sənətinin bədii üslubunda inkişaf və güclənmə tendensiyaları onbeşinci yüzillikdə daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verirdi.

Onbeşinci əsrdə Şamaxı və Bakı şəhərlərində Təbriz məktəbinin təsiri altında miniatür sənətin inkişaf etdirilməsi prosesinə başlanılmışdır. Təbrizdə fəaliyyət göstərən miniatür məktəbinin inkişaf mərhələsinin pik həddi onaltıncı yüzilliyin ortalarına təsadüf edir. Təbriz yenidən Orta Şərqi mədəniyyətin, estetik ideyaların və bədii yaradıcılığın mərkəzinə çevrilmişdir. Onaltıncı yüzilliyin Təbriz məktəbinin bədii üslubunun miniatürlərinə “Xəmsə” (ABŞ-ın Nyu-York şəhərində yerləşən Metropolitan Muzeyində saxlanılır) və “Şahnau” (Rusiyanın Sankt-Peterburq şəhərinin Şərqişünaslıq İnstitutunda saxlanılır) aid edilməlidir. Təbriz məktəbində şərqi miniatür sənəti 1530-1540-cı illər aralığında öz inkişafının ən yüksək nöqtəsinə nail olmuşdur. Rusiyanın, Türkiyənin və Avropanın bir çox kitabxanaların tarixi xüsusi albomlarda – “murakka” larda salanılır.

Sultan Məhəmməd, Mir Məzəvvir, Düst Məhəmməd və bir çox digər istedadlı rəssamlar portret miniatürlər yaratmışlar. Həmin dövr ərzində həyatın gerçək hadisələri və adi ev, məişət səhnələri barədə müstəqil miniatür düşüncələr kitab illüstrasiyalardan iqtibas edilmişdir. Onyeddiinci yüzilliyin əvvəlində Azərbaycan kitab mağazasında və miniatür sənətində müəyyən durğunluq müşahidə olunur. Onsəkkizinci və ondiqqüzuncü əsrlərin əhatə olunduğu dövrdə əlyazmalar və daş diaqramlar üzərində çəkilmiş miniatürlər rəssamlıq, kompozisiya və rəng nöqtəyi-nəzərdən sadə və sxematik idi. Klassik miniatür

sənətinin üslubları Azərbaycanın təsviri incəsənətinin sonrakı inkişaf dövrlərində tətbiq olunur.

Müasir Azərbaycan rəssamı Mikayıl Abdullayev (1921-2002-ci illər) klassik miniatür üslubla əlaqəli bir sıra işlər yaratmışdır. Xalq artisti, rəssam Arif Hüseynov (1943) yaratdığı miniatür işləri – “nağıl”, “bayram” sayəsində çox populyarlaşmışdı. Miniatür janrda çalışan müasir rəssamlar arasında Rafis İsmayılovun, Nüsrət həciyevin və Orxan Hüseynovun adlarını qeyd edə bilərik.

BÖLMƏ III. QRAFİK ELEMENTLƏRİN KOMPOZİSIYA XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ TEXNİKİ HƏLLİ

3.1. Oyma qrafikanın çap forması kimi

Hər hansı bərk materialdan – ağacdən, metaldən, linoleumdən çap formasının yaradılması prosesi oyma (qravirovka) adlanır (fransız dilində “graver” – “oymaq” sözündən əmələ gəlib). Rəsm hər hansı iti alətlə - iynə yaxud tiya və ya həkkək qələmi vasitəsilə oyma, cızma vasitəsilə yaradılır.

Oyma çap formasından çap edilmiş qrafika əsərləri qravüra adlanır: səthi qravüra – rəsm və fon eyni səviyyədə yerləşir; qabarıq qravüra – boyaq maddəsi rəsmi səthini örtür – rəsm fon səviyyəsindən daha hündürdə yerləşir; dərin qravüra – boyaq maddəsi dərinlikləri doldurur, rəsm fonun səviyyəsindən daha aşağıda yerləşir.

Gümüş, qızıl, polad yaxud şüşə üzərində oymalar yerinə yetirildiyi zaman, yaxud dərin çap üçün nəzərdə tutulmuş mis və ya hər hansı digər materialdan hazırlanmış plastina (lövhəcik) vasitəsilə kağız üzərində izlər yaxud illüstrasiyalar şəklində hazırlanması mümkün olduğu təqdirdə həmin təsvirlər də həmçinin qravüra adlanır. Oyma (qravirovka) tarixi baxımından bədii çap, kartoqrafiya, eləcə də kitab və jurnallar üçün kommersiya yönümlü reproduksiya və illüstrasiya üçün mühüm istehsal metodu qismində çıxış edirdi. Texnikanın öyrənilməsinin mürəkkəbliyi səbəbindən, çap istehsalında xeyli dərəcədə daha nadir hallarda istifadə olunur və bu səbəbdən həmin sahədə basma (ottisk) yaxud digər üsullarla əvəzlənir.

Oyma dəzgahı yaxud digər maşınların istifadəsi ilə yerinə yetirilən ənənəvi oyma (qravirovka) əvvəlki kimi zərgərlər, şüşə qraverləri və digər ustalar tərəfindən fəaliyyət təcrübələrində tətbiq olunur. Ancaq müasir sənaye texnologiyaları, misal üçün, fotoqravitasiya və lazer oyması (qravirovkası) kimi çağdaş texnologiyalar çoxlu sayda mühüm tətbiq sferalarına malikdir. Oyulmuş (qravirovka olunmuş) qiymətli daşların yaradılması və istifadəsi İntibah dövründə

bərpa edilmiş, kifayət qədər canlanmış və dirçəlmiş qədim dünyada böyük əhəmiyyətə malik sənətlər sırasında yer alırdı.

Polad oyma (qravirovka) - əsas etibarilə kitabların, jurnalların və reproduktiv qravürlərin illüstrasiya olunması məqsədilə istifadə edilmiş polad vərəqlər üzərində texnikadır. Xüsusilə keçmişdə “qravüra” tez-tez və yalnız çapın bir neçə üsulunun örtülməsi məqsədilə kifayət qədər zəif tətbiq olunurdu. Məsələ burasındadır ki, həmin zamanlarda hazırlanan qravürlərin böyük əksəriyyəti, faktiki olaraq, tamamilə fərqli üsullarla, misal üçün ottisk (basma) üsulu ilə əmələ gətirilirdi.

“Əl qravirovkası” – bu üsul digər çap formalarından xeyli fərqlənir, onu zərgərlik məmulatların, odlu silahların, qənimətlərin, bıçaqların və nazik metaldan hazırlanmış digər əşyaların bəzədilməsi üçün istifadə olunurdu.

Metal səthlər yaxud şüşə üzərində klassik əl qravirovkası stilus adlı alət, yaxud şüşə üzərində işləmək üçün nəzərdə tutulmuş digər cilalayıcı alətlər vasitəsilə yerinə yetirilir. Həmin alətlərin tətbiqində əsa məqsəd bundan ibarətdir ki, fon üzərində nəzərə çarpan materialı kənarlaşdırmaqla səthin strukturunu yaratmaq mümkün olsun. Stilusun müxtəlif formaları ilə yaradılmış oyuqlar rəngli pasta istifadə edilməklə əlavə olaraq layihələndirilə yaxud vizual baxımından nəzərə çarpdırıla bilər. Həmin bu xüsusi texnika əsrlər boyunca bədii çapda tətbiq edilirdi. Onun istifadə sahəsinə həmçinin metallar da daxil idi, o cümlədən gümüş üçün də analoji effekti əldə etmək məqsədilə xüsusi texnologiyadan - əritmədən istifadə edirlər (qara ləkə).

İstər əl, istərsə də maşın və mexanizmlərin köməyi ilə yaradılan oymalar (qravirovkalar) kəsici emal növünə aiddir, ki, onun vasitəsilə material emal olunan nümunədən lokal şəkildə götürülür. Şüşə oymasına gəlincə isə, burada da həmin üsul tətbiq edilir, çünki mikroskop altında cilalama prosesi – bu, cilalayıcı dairilər səbəbindən baş verən çoxsaylı kəsmədir.

Bu, qravüranı incəsənətin digər növlərindən fərqləndirir. Elektrik qravüra xüsusi bir prosesdir, burada əritmə yaxud buxarlama vasitəsilə material yalnız sərhə olaraq dəyişikliklərə məruz qalır. Adəti üzrə bu, əllə yerinə

yetirilir. Nişanların yaxud press-formaların hazırlanması zamanı material fırlanan kəsici alətlə kənarlaşdırılan maşının oymasından istifadə olunur. Məsələ burasındadır ki, möhkəm və davamlı nişanların istehsalı üçün müxtəlif rəng təbəqələrindən ibarət plastik mənşəli materiallardan da istifadə etmək mümkündür.

Kompüterlə idarə olunan oyma maşınlarından istifadə etməklə vektorlu faylların mütəlif formatlarından istifadə etmək mümkündür. Sözügedən həmin vektorlar itkilərə yol vermədən oyma motivlərini replikasiya etməyə imkan yaradır ki, bu da əl üsulu ilə həyata keçirilən istehsal zamanı qeyri-mümkün olardı.

Ən müasir oyma texnikası – lazer oyulmasıdır (qravirovkasıdır), burada material düşən lazer şüası ilə o dərəcədə güclü isidilir ki, o, rəng kontrastını dəyişir, eləcə də generasiya etməklə buarlanır yaxud yanır. Tətbiq sahələri qismində yazıl lövhəciklər çıxış edir. Eynəklərin və proyektor nişanlarının oyulması (qravirovkası) da həmçinin tətbiq sahələrini təşkil edir.

Beləliklə, lazer şüası xətt üzərində lazer skaneri vasitəsilə məmulat yarımfabrikatı üstündən istiqamətləndirilir, lazer isə sürətli ardıcılığı ilə yandırılır və söndürülür ki, tələb olunan yerlərdə kənarədmələr əmələ gətirilsin. Şüşə blokunun daxilində üçölçülü təsvirin yaradılması məqsədilə şüşənin oyulması (qravirovkası) xüsusi bir prosesdir. Bunun üçün lazer şüası çox genişləndirilir və mikroskopik nöqtəsinə qədər şüşənin daxilində fokuslanır, bundan sonra isə şüşə qeyri-şəffaf və südlü olur.

Nöqtələrin çoxlu sayda olması sayəsində bu, rəsm əsərinə gətirib çıxarır. Oyma (qravirovka) üçün müasir tətbiqlərin nümunələri asma bəzəklər kimi zərgərlik məmulatlarında yaxud nigah üzüklərinin daxili tərəfindən mətnin yaradılmasını ehtiva edir ki, mətni, məsələn, partnyorun adını daxil etmək mümkün olsun.

Müasir qravüranın başqa istiqamətdə tətbiqini poliqrafiya sənayesində görmək mümkündür. Orada dərin çapın silindrlərində minlərlə səhifə hər gün mexaniki sürətdə oyulur. Bir qayda olaraq, həmin silindrlərin oturacağı 0,1 mm-ə qədər qalınlığı olan mis qatla örtülür ki, təsvirin ötürülməsi də məhz onun vasitəsilə baş verir. Oyulmadan sonra təsvir qalınlığı təxminən 6 mkm qədər olan

xromlu qatla müdafiə olunur. Bu prosesdən istifadə etməklə, təsvir sürətli çap maşınlarında bir milyona qədər surətlərin çıxarılması prosesinə tab gətirəcək.

Oyulma maşınları əl oyulma alətləri üçün ən yaxşı örnəklərdir, doğrudur, maşının tipi adətən nazik əl oyulması üçün istifadə olunmur. Bunu da xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bəzi mətkəblər oyulma (qravüra) sənətinin tədris edilməsi istiqamətində bütün dünyada böyük şöhrət qazanmışdır.

3.2. Oymada istifadə olunan materiallar

Oyulma ustaları burin, yaxud qraver adlandırılan bərkidilmiş polad materialından istifadə edir ki, səth üzərində konstruksiyanı rahatlıq və dəqiqliklə oymaq mümkün olsun. Bu istiqamətdə daha çox ənənəvi istifadə olunan səth qismində mis plastinadan istifadə olunur. Buna baxmayaraq, əl oyulması sahəsində ixtisaslaşmış müasir rəssamlar gümüş, nikel, polad, latun, qızıl, titan və bu kimi bir çox digər müxtəlif metalların kəsilməsi üçün burlardan yaxud qraverlərdən istifadə edirlər.

Müasir peşəkar qraverlər yüksək keyfiyyətli işdə bir millimetr üzərində 40 xəttə qədər sıxlıq olmaqla oymalar yerinə yetirmək qabiliyyətinə malikdir. Əllə icra edilən oymadan əlavə insan incəliyini və dəqiqliyini daha aşağı dərəcədə tələb edən və bilavasitə əllə nəzarət olunmayan oyma maşınları mövcuddur. Sözügedən həmin maşınlar adətən üzüklər, medalyonlar üzərində, eləcə də prezentasiyalarda yazıların həkk edilməsi üçün tətbiq olunur.

Qraverlər müxtəlif formada və ölçülərdə olur ki, bunun sayəsində də xətlərin müxtəlif tiplərini əmələ gətirmək mümkündür. Burin unikal və keyfiyyəti asanlıqla tanınan xətlər yaradır ki, bu keyfiyyət dayanıqlı və öncədən düşünülmüş xarici görünüşə və xalis kənarlara səciyyəyəldir. Bucağın tənzimlənməsi aləti azacıq əyilmiş, bükük uca malikdir ki, o, adəti üzrə çap zamanı istifadə olunur.

Halqalı qraverlər xüsusi formalarla hazırlanıb ki, onlardan üzüklərin daxilində yazıları kəsdirmək üçün zərgər-qraverlər tərəfindən istifadə edilir.

Yastı qraverlər hərflər üzərində işlərin yerinə yetirilməsi üçün, eləcə də musiqi alətlərin oyulması (qravirovkası), fonun kənar edilməsi yaxud parlaq kəsiklərin yaradılması üzrə işlərin böyük əksəriyyəti üçün istifadə olunur.

Qayçı xətlərin və olduqca kobud kəsiklərin oyulması (qravirovkası) üçün nəzərdə tutulub.

Girdə qraverlər çətin kəsilən metalların, misal üçün nikel və polad kimi metal növlərinin oyulması (qravirovkası) üçün tətbiq edilir. Kvadratşəkilli yaxud V-şəkilli qraverlər düz xətlərin kəsilməsi məqsədilə istifadə olunur. Həmin

qraverlər olduqca kiçik kəsmə nöqtələrinə malikdir. Teksturalama effektləri üçün metsiotinli roklar və ruletkalar kimi digər alətlərdən istifadə olunur. Yanma üçün alətlər də həmçinin daşların sazlanmasının müəyyən üsulları üçün də tətbiq edilə bilər.

Musiqi alətlərdə, Amerika istehsalı olan latun alətlərdəki qrafika 1920-ci illərdə çiçəklənirdi və xüsusi oyma texnikasından istifadə edirdi ki, burada yastı qraverlətin üst səthi üzərində “hərəkət edirdi” ziqzaqvari xətləri və naxışları əmələ gətirmək mümkün olsun. Haqqında danışdığımız bu texnikanın labüdlüyü musiqi alətlərin hazırlanması üçün istifadə olunan metalın nazikliyi ilə şərtləndirilir.

Alətin həndəsi quruluşu əllə yarinə yatırılan oyma (qravirovka) üçün son dərəcə önəmlidir. İtilənmə zamanı tətbiqlərin böyük əksəriyyəti üçün qraver “simaya” – həmin sima qraverin zirvəsidir, və “dabana” – həmin daban qraverin aşağı hissəsidir, malikdir; heç də bütün alətlər yaxud əlavələr “dabanın” olmasını tələb etmir. Dabanın həndəsi quruluşu və uzunluğu rəvan şəkildə qraveri itələməyə kömək edir, çünki o, metalın üst səthini kəsir. Alətin itilənməsi sıradan çıxanda, qraver üzərində nəzarəti həyata keçirmək olduqca çətin olur və o, gözlənilməz nəticələr verə bilər.

Qraverin yaxud burinin itilənməsi məqsədlə ya itiləyici daşa yaxud çarxa ehtiyac duyulur. Daha iri çətin əriyən və poladda hazırlanan qraverlər almazlı cilalayıcı dairələr tələb edir; bu qraverləri güzgü səthinə qədər cilalamaq mümkündür.

Bu məqsədlə keramikadan yaxud çuqundan hazırlanmış dairədən istifadə olunur ki, bu da parlaq kəsiklərin əmələ gətirilməsi üçün lazımdır. İtilənmənin bir neçə aşağı sürətli revirli sistem mövcuddur ki, onlar məxsusi olaraq əl qraverləri üçün nəzərdə tutulur. Həmin əl qraverləri isə itilənmə prosesinə sərf olunan zaman müddətini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. Bu gün son dərəcə az sayda usta-qraverlər tapa bilərsiniz ki, onlar alətləri itələmək üçün sırf öz duyğularına və əzələ yaddaşına ümid bəsləyir. Sözügedən həmin qraverlər İtaliya və Belçika kimi ölkələrdə öz bilik və ustalıq səviyyəsinə yiyələnir, onları təkmilləşdirir.

Dizayn yaxud bədii işlər adətən əvvəlcədən hazırlanır, lakin bəzi peşəkar və yüksək davamlılığa və möhkəmliliyə malik bəzi əl qraverləri ya kağız üzərində, yaxud da bilavasitə metal səthi üzərində birbaşa oyma işi yerinə yetirilməzdən əvvəl minimal konturları uzatmaq qabiliyyətinə malikdir. Oyulmalı olan işləri xırda sabit marker yaxud karandaşla çəkilmiş lazer markirovkasına malik səth üzərində kifayət qədər asanlıqla oymaq mümkündür. Onlar müxtəlif kimyəvi maddələrin şırnaq yaxud lazer çap üsulu ilə birgə istifadə olunmaq şərtilə köçürülür. Rəssam-qraverlər özlərinin əl qabiliyyətlərinə, yəni əllə rəsm çəkmə bacarıqlarına, eləcə də müəllif hüquqları ilə qorunan layihə və təsvirlərə bel bağlaya bilirlər.

İlkin olaraq ucluqlarda dizayn baxımından az fərqlər müşahidə olunurdu, çünki adi istifadə bundan ibarət idi ki, ovucun içində məhkəm bərkidilmiş tutacaq üzərinə basılmalıdır. Müasir pnevmatik oyma sistemlərinə malik ucluqlar müxtəlif forma və güc diapazonunda layihələndirilib və hazırlanıb. Ucluqlar müxtəlif metod və materiallar tətbiq edilməklə istehsal olunur. Tutacaqlar əllə ağac materialdan hazırlana, plastmasdan formalana və düzəldilə yaxud latundan, poladdan yaxud digər materialdan əmələ gətirilə bilər.

İşin tamamlanmasının zəruriliyi bir çox hallarda metalla işləmə zamanı meydana gələ bilər, çünki metalın paslanması baş verir. Bu və ya digər elementlərin və zamanın təsirindən yerinə yetirilən işin hermetizasiyası və qorunması məqsədilə tozlandırılmaq üçün müxtəlif laklar mövcuddur, eləcə də bəzədilmənin müxtəlif üsullardan istifadə olunur.

Bəzədilmə də həmçinin səthin yüngül cilalanmasını ehtiva edə bilər ki, metaldakı “tilişkələr” (qırıntılar) adlı çipslər kənar edilsin. Məsələn burasındadır ki, həmin tilişkələr olduqca itidir və xarici görünüşü əhəmiyyətli dərəcədə pisləşdirir. Bəzi qraverlər iş yaud dizaynla yüksək kontrasta üstünlük verir və açıq metalın kənar edilmiş (və daha aşağı) sahələrini tündləşdirmək məqsədilə qara boyaq maddələrindən yaxud qara rəngli mürəkkəbdən istifadə edir.

Usta-qraver tərəfindən mikroskopik detalların tərəfindən əldə edilə biləcək yüksək səviyyəsinə görə, məmulatların təqlid edilməsi yaxud onların

saxtalaşdırılması, demək olar ki, qeyri-mümkündür. Oyulma o dərəcədə gözəl və heyrətamizdir həyata keçirilir ki, adi printer vasitəsilə əllə yerinə yetirilmiş oyma təsvirlərin bütün detallarını təkrarlamaq və həmin təsvirləri skan etmək də mümkün deyil. Əl oyulmasının müasir fənni metal emalı kontekstində belə adlanır və əsas etibarilə bir neçə ixtisaslaşmış sahədə qalmışdır. İncəsənətin ən yüksək səviyyələri odlu silahlar və metaldan hazırlanan digər silahlarda, habelə zərgərlik məmulatlarında və musiqi alətlərində yer alır.

Müəyyən tətbiq sahələri mövcuddur ki, burada əl oyma alətlərin istifadəsinin əvəzlənməsi ya olduqca mürəkkəb bir prosesdir, yaxdu da ümumiyyətlə qeyri-mümkündür.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Mənim diplom işinin məqsədi qrafikanın tək cə təsviri sənətin bir növü kimi deyil, həmçinin dizaynın müxtəlif sahələrində özünü büruzə verən ən geniş yayılmış və zəngin müxtəlifliyi ilə seçilən incəsənət növü kimitəhlili və tədqiqi olmuşdur.

Biz qəzet və jurnal illüstrasiyasını tək cə reprospektivdə deyil, həmçinin müasir mərhələlərdə də araşdırılan qrafika növlərindən biri kimi dəyərləndirmişik. Heç şübhəsiz, lazımi nəticənin əldə olunması məqsədilə təqdim etdiyimiz tədqiqat işinin nəzəri bazaları öyrənilmiş, eləcə də müasir jurnal nəşrlərində qrafik illüstrasiyanın müvafiq təhlilləri həyata keçirilmişdir.

Tərəfimdən aparılmış araşdırmalar ilk jurnalın formalaşmasından başlayaraq bu günə qədər davam edən qrafik illüstrasiyasının inkişafının mərhələləri göstərilmişdir. Həqiqətən, texniki tərəqqinin və təsviri incəsənətin təkmilləşdirilməsi ilə jurnalların illüstrasiya olunması da özünün zəngin inkişaf yolunun pik nöqtəsinə gəlib çıxmışdır.

O, dövrəlilik prinsipi ilə qırılmaz surətdə bağlıdır. Özü-özlüyündə aydındır ki, kompüter texnologiyaların tərəqqisi ilə əlaqədar tənəzzülün baş verməsi bugünkü gündə yüksəliş və canlanma ilə əvəz olunur. Heç şübhəsiz, jurnal illüstrasiya işinin formalaşması tarixinin bütün mərhələlərində yeni texnologiyaların tətbiqinin və mənimsənilməsinin başlanılması üçün müəyyən bir zaman kəsiyi tələb olunurdu. Tamamilə aydındır ki, məhz bu səbəbdən son bir neçə il ərzində jurnal nəşrlərin səhifələrində yüksək səviyyədə inkişaf etmiş komüter qrafikası görünməyə başlayır.

Jurnal nəşrlərin araşdırılması və təhlil edilməsi müddəti ərzində biz aşağıdakı tendensiyaların mövcudluğunu üzə çıxara bilmişik:

Bilavasitə iqtisadi amillərlə bağlı olan və tədricən baş verən tənəzzüllə əlaqədar olaraq, qrafik illüstrasiyaların böyük bir qismi 2011 və 2012-ci illərin əhatə olunduğu dövrə təsadüf edir, bundan sonra isə iqtisadi məsələlərlə bağlı baş verən tədrici zəifləmə və tənəzzül prosesləri başlayır. 2013-cü ildə illüstrasiyaların

sayında müşahidə olunan azalmaların başlıca səbəbi alkoqollu və tütün məmulatlarının reklamına tətbiq edilən qadağalarla bağlıdır.

Qrafika, təsviri incəsənətin növ mütəlifliklərindən biri olmaqla, öz əksini dizaynın müxtəlif sahələrində öz əksini tapır və bu təkcə bəzədilmə funksiyası qismində baş vermir, həmçinin görmə və müşahidə dərkini, mənimsəmə prosesini dəyişməklə yanaşı həmçinin məkanın zərifliyini yaradır və təkrarolunmaz üslubu formalaşdırır.

Mənim diplom işinin məqsəd və vəzifəsini yerinə yetirilmiş hesab etmək olar. Həqiqətən də, biz kifayət edəcək həcmdə publisistik və elmi ədəbiyyat öyrənmiş, öz bilik və bacarıqlarını dekorativ qrafika texnikasında tətbiq edən rəssamların yaradıcı işi mənimsənilmişdir. Müxtəlif üsullardan istifadə etməklə, qrafikanı yerinə yetirməklə mən öz yazı texnikamı mədənləşdirdim.

Mənim gəldiyim nəticə bundan ibarətdir ki, texnikanın nisbətən sadə olması, icranın sürəti, materialların hərəkətliliyi qrafikanı zaman əsrəfi nöqtəyi-nəzərdən daha tutumlu edir. Bu isə o deməkdir ki, təsviri incəsənətin ən kütləvi növü kimi qrafikanın inkişaf etməsinə onun nisbətən sürətlə və geniş miqyaslarda yayılması səbəb olur. Bu, xüsusilə, çap qrafikası əsərlərinə aiddir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. S.S.Dünyamalıyeva. Moda tarixi və dünya xalqlarının milli geyimləri, Bakı, 2003
2. S.S.Dünyamalıyeva. Ortaəsr DTSənət nümunələrində geyim elementlərinin təsviri, Bakı, 1997
3. А.Т.Труханова, Р.Р.Семдеков. Новая одежда из старой, Москва, 2001
4. Л.М. Буткевич. История орнамента, Москва, 2008
5. А.Блохина. Всемирная история костюма, моды и стиля, Москва, 2007
6. М.Фог. История моды. 100 платьев, изменивших мир, Москва, 2015
7. Ф.Ф.Коммиссаржевский. История костюма Минск, 2004
8. Л.Кибалова, О.Гербенкова, М.Ламарова Иллюстрированная энциклопедия моды. Прага, изд. Артия, 1986.
9. А.И.Ключарев. Несколько замечаний о современных модах в одежде. М., изд. Легпром., 1981.
10. Г.С.Канабе. Древний Рим – история и повседневность. М., изд. Академ. моды, 1986.
11. Козлов В.Н. Основы художественного оформления текстильных изделий. М., изд. Легпромиздат, 1981.
12. Şəbəkə resursları.

ƏLAVƏLƏR

